

DOKUMENTI

Preludij Adamičeve tragedije

RAZPRODAJA JUGOSLOVANSKEGA GOSPODARSTVA

Ivo
Pirkovič

Leto in več poprej, ko sta si med drugo svetovno vojno Stalin in Churchill v nemajhnem strahu pred neizprosnim Rooseveltom skrivaj razdelila Jugoslavijo »pol na pol«, je razpredena družba angleških gospodarstvenikov in bančnikov strogo zaupno pripravila načrt, kako bi Združenemu kraljestvu pridobila ekonomsko izkoriščanje povojne kraljevine Jugoslavije. Računali so, da bo za investicije v prvih desetih povojnih letih zadostovalo 300 milijonov funtov. Polastiti so se nameravali monopola celotne jugoslovanske poljedelske proizvodnje in njene predelovalne industrije, izkoriščanja gozdov z vso lesno industrijo ter vseh ležišč boksita ob jadranski obali, s katere bi izvažali rudo v angleške topilnice; dobili naj bi tudi pravico graditi prometna pota, kolikor bi jih za svoje načrte potrebovali, železnice, precej cest in prometni kanal, ki naj bi povezal Donavo z Egejskim morjem.

Niti načrti niti projektanti niso bili čisto novi. Takoj ko je kralj Aleksander s šestojanuarsko diktaturo ustvaril ugodne možnosti, so se v letih 1929—1930 pojavili v Beogradu agenti neke angleško-francoske družbe s podobnimi načrti izkoriščanja jugoslovanskega gospodarstva. Od njih velja omeniti zlasti Rebecca West, ki je v tridesetih letih zbirala po Jugoslaviji gradivo za svojo knjigo Črna ovca in sivi sokol. Spremljal jo je mož Henry Andrews, ki je za anglo-nemško banko Schroeder proučeval vprašanje kanala Donava—Tisa in izkoriščanje jugoslovanskega kmetijstva. Rebecca West je 23. aprila 1936 v beograjskem radiu zavzeto vzkljnila: »Nisem vedela, da je Jugoslavija tako bogata prirodnih lepote, starin, hrane (!), vina, ljudi in upov za prihodnost (!).«

Šest let pozneje, 15. aprila 1942, je priredil angleški Pen klub pod predsedstvom gospe Rebecce West kosilo na čast pobeglega kralja Petra II. s pozdravnim govorom. Med tristo gosti so bili tudi Čehi in Poljaki. »Slavnost se je bila končala z živahno manifestacijo za slovanske ideje in ideje anglosaških demokracij« (Kraljevi jugoslovanski informacijski center, New York, bilten II, 85 od 29. V. 1942 in II, 79 od 17. IV. 1942).

Med drugo svetovno vojno so Angleži zapletli v svoje načrte politike jugoslovanske izgnanske vlade v Londonu, tako poznejšega ministrskega predsednika in Edenovega prijatelja Božidarja Purića, ministra Miha Kreka, bivšega uslužbenca angleškega poslaništva v Beogradu Božidarja Papića in druge, na čelu z voditeljem desničarskega krila Srbske agrarne stranke Milanom Gavrilovićem, ki so si ga bili angleški poslovni agenti na Balkanu pridobili že deset let poprej.

Ko je zaskrbljena beograjska vlada pred nemškim napadom poslala Gavrilovića za poslanika v Moskvo, je imel tam spogledljivo intimnejše odnose z Angleži kot pa s Kremljem. Že v jeseni pa se pojavi v Londonu, kjer postane minister pravde v emigrantski vladi Slobodana Jovanovića in so mu edinemu od Jugoslovanov vrata v angleško zunanje ministrstvo vedno odprta.

Louis Adamič, ki se je v Ameriki tedaj že z vsem svojim presenetljivim talentom, vplivnimi zvezami in ognjem žilave prizadevnosti spustil v pogumen boj za novo, svobodno Jugoslavijo, je hitro razumel: svobodi stare domovine preti nevarnost tudi od tujih poslovnih družb, ne samo od nemškega orožja. Informacije, ki so mu jih zbirali dobro obveščeni zaupniki v Angliji in Ameriki, so odkrivale neverjetno zaroto. Poglejmo!

Ko je poleti 1942 Draža Mihajlovič že sodeloval z Nemci in Italijani v ofenzivah proti Titovim brigadam in junija poročal svoji vladi v London, da je pobil s svojimi četniki na tisoče partizanov ter da se trdno nadeja, da bo ohranil državo starim beograjskim politikom, so se v Britaniji odločili, da bo po osvoboditvi upravljala Jugoslavijo enako kot premagane države »zavezniška vojaška vlada« AMGOT. Za načelnika gospodarskega oddelka je bil določen stari izvedenec za jugoslovanske prekope in agrarno proizvodnjo Henry Andrews. Nameru so odobrili Jovanović, Grol in Trifunović, ki je idejo imel za »izvrstno«. Andrewsova žena Rebecca West je prevzela propagando za Mihajloviča in pokroviteljstvo nad organizacijami, ki so se v Angliji gnale za četniškega glavarja. Rebecca je snubila tisk in tudi sama pisala. Nadzirala je konservativni Time and Tide, ki ga je urejala prijateljica gospa Rondra. Za Dražo je pridobila katoliško pisateljico Elmo Iangerfield in vplivno revijo Nineteenth Century and After. Njen urednik F. A. Voight je izjavil, da je Mihajlovičeva zmaga nujno potrebna za prihodnost britanskega imperija.

Jugoslovanski politiki v izgnanstvu so na sestankih s strokovnjaki ekonomsko politične revije Great Britain and the Near East razpravljali o naravnem bogastvu svoje dežele. K načrtom mednarodnega pomena, kot je bil nameravani kanal Donava—Egejsko morje, so pritegnili madžarske, poljske in grške begunske politike.

Spomladi in poleti 1943 sta se, po Adamičevih odkritjih, Milan Gavrilović in Andrews že sestajala s predstavniki šestih velikih londonskih bank: Martin, Barklay, Bank of England in treh drugih pomembnejših denarnih družb. Navzoči so bili zastopniki največje angleške industrije za konzerviranje hrane Sir Robert Barlow, kralj azbesta Sir Samuel Turner, ki se je operiral na politično skupino Newer Again, in drugi, zainteresirani za izkoriščanje gospodarstva povojne Jugoslavije. Gavrilović je menil: »Če bi ne bilo Mihajloviča, bi si ga morali izmisliti.« Nekdo je družbi ironično dejal: »Ali ne mislite, da bi si morali priskrbeti zasebno armado?« — »Čemu neki?«, se je čudil mister Andrews.

PLANERJI PRODRU ČEZ ATLANTIK

Louis Adamič, ki ga je publicist William Ph. Simms po pravici imenoval »najbolje obveščena opazovalca dogajanj na Balkanu,« je sledil razprdanju jugoslovanskega naravnega bogastva in povojnega gospodarstva tudi čez Atlantik. O tem je poročal v svoji novi reviji T & T, ki jo je v začetku leta 1945 začel izdajati namesto svoje prejšnje War and Postwar. Odkril je, da je v Združenih državah Rebeccino vlogo prevzela četnica Ruth Mitchell, Gavrilovičevo pa jugoslovanski poslanik Konstantin Fotić, bratranec beograjskega kvislinškega generala Milana Nedića in fašistično-zboraškega Dimitrija Ljotića.

Ruth Mitchell je že leta 1937 prišla s posebnimi nalogami v Albanijo. V Srbiji in na Balkanu se je zadrževala tri leta in pol, nato pa se kot četniški obveščevalni oficir, Chetnik Intelligence officer, pridružila Draži Mihajloviću. V brošuri »Četnik pripoveduje dejstva o srbskih borbah, Mihajloviću in Jugoslaviji«, ki jo je napisala leta 1943 v Ameriki, se ponaša, da je edina Američanka, ki je kdaj postala član srbskih četniških gverilcev. Ko je za Mihajlovičev štab risala nemške topniške položaje, jo je ujel gestapo. Po trinajstih mesecih je iz zapora »ušla« in se vrnila v Združene države. V četniški kučmi in elegantni uniformi je kot Mussolini podbočena pozirala fotografom. V novih brošurah je širila bajke o junaku Mihajloviću, njene četniške govore, v katerih je zlorabljala ime svojega pokojnega brata, letalskega generala Williama, pa je s popevko o Lili Marlen oddajal tudi beograjski radio za nemško vojsko na Balkanu.

Fotić je dvakrat potoval v London na sestanek z Gavrilovićem. Po mestih Združenih držav je z Ruth Mitchell ustanavljal in podpiral Srbsko narodno odbrano. Za Fotićem so se skrivali ameriški poslovni ljudje, predsednik družbe International Business Machines Thomas J. Watson, znani newyorški korporacijski odvetnik William M. Chadbourne, urednik revije Foreign Affairs Hamilton Fish Armstrong in drugi. Za politično podporo so si po vsej Ameriki ustanavljali društvo »Ameriških prijateljev Jugoslavije« in jim izročili »Združeni sklad jugoslovanske vojne pomoči«. Fotić si je poiskal zveze v ameriški vojski in zunanjem ministrstvu. V tisku so ga podpirali Constantin Brown in Helen Lombard (Washington Star), Ray Brock (The New York Times), Spencer Irwin (Cleveland Plain Dealer), Benjamin de Casseres od Hearstovega tiska, pa tudi izdajatelji in uredniki listov Chicago Tribune, New York Daily News in Newsweek Magazin.

Andrewsova angleška poslovna družba je utrdila svoje medvojne pozicije proti partizanski Jugoslaviji tudi v Kairu, Italiji in Ankari. Adamiču je Rudolf Bičanić v Londonu zaupal novico, da so bili zapoznani Andrewsovi agenti zapleteni še v nemški desant na Drvar v Bosni, ko jim je zatlelo zadnje, blede upanje, da bodo morda le zatrli nevarno vstajo na Balkanu in Mihajloviću pomagali ohraniti državo starim političnim gospodarjem. Adamiču se je po nekih zaupnih ameriških virih zdelo sumljivo že samo dejstvo, da je bil takrat ubit ameriški podpolkovnik Farish, ki je za zaroto najbrž vedel in je bil iskren prijatelj Titu, medtem ko da se je Randolph Churchill umaknil ob sumljivo pravem času.

Louis Adamič se je Andrewsovi zaroti uprl v javnih govorih, pisanju in razgovorih z vplivnimi diplomati in politiki. S škandalom je seznanil angleškega veleposlanika v Washingtonu Donalda J. Halla, ki je o stvari poročal svoji vladi in jo spravil, kajpada, v mučno zadrego.

Pred izidom svoje najnovejše knjige My Native Land (Moja rodna dežela) jeseni 1943 je Adamič v oktobru objavil nekaj odlomkov v naprednem listu PM. Tam je omenil angleške nakane z jugoslovanskim gospodarstvom po vojni in dodal, da računajo vsi ti načrti s prikritim britanskim nadzorstvom nad Balkanom. Veleposlanik Hall je Adamiču priznal, da je neke take načrte zares videl in se o njih pogovarjal. Našemu rojaku je ne preveč prepričljivo zatrjeval, kako želi Anglija samo to, da si kroji Balkan svojo usodo sam na svoj lasten način, pa bodi to s čigarkoli pomočjo, čeprav tujo. Louis Adamič mu je 29. oktobra 1943 v brzozavki odgovoril: »... (najini) gledišči sta različni in je to čisto naravno. Vi predstavljate veliko im-

perialno deželo in civilizacijo; jaz se bojujem, da bi prikazal položaj malih narodov. Ne sovražim britanskega ljudstva. Jaz preprosto ne morem prek tega, kar so britanski agenti in uradniki v preteklosti storili in za kar se ženejo na Balkanu, in moram pokazati, da se stara igra ne more nadaljevati.«

Svojih dragocenih zvez z D. J. Hallom ni pretrgal Adamič niti pozneje, ko je veleposlanik odšel na novo službeno mesto v Kanado.

ADAMIČ SE ZAMERI JEZUITOM

Konec leta 1944 je Louis Adamič zbudil pozornost in razburil kulturno in politično javnost s člankom »Ali so Združene države Amerike v nevarnosti, da postanejo katoliške?« (War and Postwar, nov.-dec. 1944.) Protireformacija se še vedno nadaljuje, je pisal v svoji reviji, in ima dosti opraviti z vojno in bo imela z mirom. Mnogo ključnih položajev v vladi in zunaj nje držijo kler in laiki, ki imajo bolj pred očmi rimskokatoliško Cerkev kot pa tradicionalno Ameriko. To ni zdravo, zakaj ZDA so dedič reformacije, ki zanika, da bi odnose med bogom in človekom morala urejati rimska Cerkev, in vrača človeku tudi to odgovornost. Od revolucije slonijo ZDA na temelju, da je ljudstvo dovolj dobro in modro, da si vlada samo. Bog je človekova tako zasebna stvar, da ga ustava sploh ne omenja. Katoliška Cerkev je fanatično nestrpna zoper vse, ki ji zanikajo pravico, da bi smela širiti po svetu resnico, ne glede na to, s kakšnimi sredstvi.

Adamič ugotavlja, da je začela katoliška Cerkev nevarno osvajati Združene države. Jezuitska šola za službo v tujini na univerzi Georgetown je dala na tisoče ljudi zunanjemu ministrstvu in diplomatski službi. Iz te šole je tudi Robert Murphy, ki je bil po sporazumu s papežem Pacelijem dodeljen za »angela varuha« vrhovnemu zavezniškemu poveljniku v Evropi generalu Eisenhowerju. Jezuitska univerza Fordham je ena od katoliških šol, razkriva Adamič dalje, ki vzgajajo inštruktorje za tiste uradnike, ki bodo po končani vojni upravljali osvobojene dežele. Ameriškega poslanika pri Francovi vladi v Madridu izbira od treh predlaganih kandidatov papež. Katoliška Legija spodobnosti osvaja cenzuro filmov. Mnoge revije že pošiljajo rokopise v cenzuro Narodni organizaciji za spodobno literaturo, ki jo vodi škof John F. Nolla. Ta ustanova je svetovalka Poštnega odbora za cenzuro.

Amerika je pred razpotjem, končuje naš rojak: ali svoboda misli, ki obsega vero v človeka in človeštvo, ali samovoljno vsiljevanje oblasti, ki je tuja duhu Amerike. Demokracijo bi zamenjali za totalitarnost.

Ni naključje, da omenja Adamič od diplomatov jezuitske šole posebej Roberta Murphyja, ki naj bi v vojni bedel nad vrhovnim poveljnikom zavezniških vojsk v Evropi. Po zmagi je namreč čakala tega človeka vse večja in odgovornejša naloga, ko bi kot svetovalec Zavezniške vojaške vlade v zasedeni Nemčiji moral ustanoviti srednjeevropski »katoliški blok« po načrtih newyorškega nadškofa Spellmanna. Stvar je usodno zadevala tudi nas na Balkanu, na jugu države kot v Sloveniji, kjer so domači jezuiti prav tako napovedovali neizprosno pohod obnovljene Hrenove protireformacije. Naj se zato tu za hip pomudimo.

Ni šlo samo za to, da zgrade s »katoliškim blokom« v Srednji Evropi mogočen jez proti prodirajoči komunistični Rusiji, ampak precej tudi za

tisti znameniti »antemurale christianitatis« proti slovanskemu pravoslavju na Balkanu, za katerega so ustaški prekrščevalci že pomorili tisoče pravoslavnih Srbov in je za iste nestrpne namene Vatikan že leta 1914 pognal habsburško Avstrijo samomorilno proti pravoslavni mali Srbiji. Skratka, šlo je za to, da nasilno raztrgajo na Drini bratske vezi med Srbi in Hrvati, ki so tako spodbudno rastle iz skupnega Titovega osvobodilnega boja proti tujim osvajalcem.

VELIKI REŽISER SVETOVNE POLITIKE

Načrt srednjeevropskega »katoliškega bloka«, ki so ga v Beli hiši skrbno preučili, je newyorški nadškof Spellmann nasnoval v začetku marca 1943 v Vatikanu. Sestal se je (2. marca) tudi s tajnim papeževim komornikom in ustaškim diplomatom pri Vatikanu knezom Ervinom Lobkowiczem, ki ga je spremljal tajnik jezuit Wurster. Še preden pa sta poglavnikova odposlanca utegnila ameriškemu nadškofu kaj povedati in mu pokloniti umetelno vezan izvod ustaških načel v latinskem jeziku, je nadškof Spellmann kneza Lobkowicza presenetil z izjavo:

»O svoji stvari mi ne morete povedati dosti novega. O vsem sem dobro obveščen in dobro poznam hrvaško vprašanje. Pred več leti sem potoval po vaših krajih in že sama razlika med Beogradom in Zemunom, da ne rečem Zagrebom, mi je dosti povedala: to sta dva svetova, to ne gre skupaj.« (V. Novak, Magnum crimen, Zagreb 1948, str. 894.)

Knez Lobkowicz in jezuit Wurster sta ameriškemu nadškofu nato razlagala, da je ustaška Hrvaška sedaj izpostavljen položaj katolištva in zahodnjaštva proti Vzhodu in da je njena meja na Drini poroštvo, da se bodo položaji katolištva obdržali na tem področju, da pa bi kakršna koli obnova Jugoslavije pomenila ne le uničenje hrvaškega naroda, ampak tudi katoličanstva in zahodnega humanizma na tem področju. Namesto da bi tekla meja Zahoda na Drini, bi imeli meje Bizanca na Karavankah.

»Veliki režiser svetovne politike« iz New Yorka se je z izvajanjem obeh ustaških diplomatov strinjal, saj je šlo za južni bok njegovega srednjeevropskega »katoliškega bloka«. Kneza je nadškof pomiril z izjavo, da hoče ameriški predsednik Roosevelt svobodo vsem narodom, pa tudi Hrvati gotovo ne bodo izvzeti. Menil je, da bi bilo dobro, da lični izvod ustaških načel podarijo tudi Rooseveltu.

Tu je prišlo do neprijetne zadrege: ameriškemu predsedniku, ki ga Spellmann tako očetovsko obeta Hrvatom za rešitelja, so ustaši vendar napovedali vojno; kako naj pridejo sedaj k njemu z darili in si od njega mledujejo rešitev? Tu je bilo v osnovah Spellmannovega načrta nekaj zgrešenega, kakor je bila zlagana njegova trditev, da se stikata med Beogradom in Zemunom dva svetova, ki da ne gresta skupaj. Sovraštvo Hrvatov proti Srbom so dvajset let s surovim gospodarskim in političnim zatiranjem umetno netili samopašni dvor in pobegli beograjski velikosrbi. Ustaši so jim ga sedaj s povampirjeno okrutnostjo podeseterjeno vračali, ko so Srbi v Beogradu iz Donave lovili otroška trupelca s prerezanimi vratovi, slamnjače, polne otroških glav, sode moških spolovil z ustaškim sporočilom »Srbima u dar za kobasice,« trupla onečaščenih mater s prebodenimi prsmi in skoznje pretaknjenimi ročicami in nožicami dojenčkov. Nimamo vzroka, da ne bi Spellmannu verjeli, da ve o ustaški Hrvaški vse; zato je ameriški nadškof

gotovo vedel tudi to, da so Srbi ob strašnih prizorih ustaških genocidnih hudodelstev pretreseni poklekali na bregovih krvave Donave, poljubljali rodna tla in se ji rotili: »Zaklinjam se ti, srbska zemlja, da se bomo maščevali!«

Paveličevi ustaši se niso ustrašili nobenih sredstev in Stepinčevi prekrščevalci so sami storili vse, da bi svetova na zemunski in beograjski strani ne šla skupaj. Za razbijanje države je bila mržnja na Drini enako potrebna nacističnemu Rajhu kot Spellmannovemu »katoliškemu bloku« v Srednji Evropi. Gorje Balkanu brez osvobodilne vstaje, ki se je uprla tudi velikosrbskemu in ustaškemu razpihovanju sovraštva med našimi narodi.

Louis Adamič je v listu Long Island Press že 17. novembra 1943 svaril pred temnimi političnimi nakanami tistih, ki hočejo po zmagi pridobiti Nemce s tem, da bi jih hranili obilneje in hitreje, kot žrtve njihove agresije, da bi bolje redili esesovske roparje kot oropane armade dachauskih živih skeletov. Natanko to je bil program Spellmannovega načrta evropskega »katoliškega bloka« in Murphyjeve politike, ki je rodila nemški »gospodarski čudež«, kateremu smo bili po vojni priče. Adamič je ta nemški »čudež« napovedal že leta 1943, kar so mu jezuiti in mogočni newyorški nadškof neodpustljivo zamerili.

NA SODNI DAN BO VSE ODKRITO

Pogumna Adamičeva obtožba mednarodne zarote proti Jugoslaviji, v kateri sta Milan Gavrilović in Konstantin Fotić razprodajala naše gospodarstvo in naravno bogastvo, ni prehudo razjarila zarotnikov niti vznemirila javnosti. Prišla je namreč kasno, ko je že zgubil Mihajlovič vsako upanje na zmago in z njo tudi Andrewsova poslovna družba svoje nade. Ostala pa sta sovraštvo in maščevalnost.

Drugače je bilo z drugo zamero, ki si jo je nakopal naš pogumni rojak s svarilom pred nevarnostjo, ki preti ameriški tradicionalni svobodoljubnosti mišljenja in prepričanja. Tudi slovenski klerikalci, ki so začeli razširjati laži o uporu v stari domovini, so se pridruževali tujim sovražnikom.

General Eisenhower je v začetku leta 1943 nepremišljeno čestital Draži Mihajloviću. V odgovor je 16. januarja napredna slovenska organizacija SANS, ki je bila povečini sad Adamičevih političnih naporov, naslovila prek radia Svobodna Jugoslavija poslanico slovenskim partizanom. Katoliška Ameriška domovina je ob tej novici zapisala: »Kolikor pomoči bodo dobili partizani od te deseterice, si jo bodo najbrž lahko namazali na šnito kruha« (Amer. dom., 21. jan. 1943). List je lagal, da vodijo slovenske partizane madžarski in drugi komunisti.

Pri Ameriški domovini pa so bili tedaj še vedno tudi trezni ljudje. Znani župnik J. M. Trunk je še 30. marca 1943 napisal zanimiv uvodnik:

»... Ako ostane pri Mihajloviću in Angliji, pri starem redu vsaj v vzhodni Evropi, imamo lahko že jutri — tretjo svetovno vojno. Če pa bi Rusija izpeljala novo revolucionarno socialno gibanje vsaj na vzhodu Evrope, bi partizanstvo doseglo svoj namen — morija, ropanje pa ni partizanstvo, to so le izrodki, pojavi, ki so neizogibni pri vsakem revolucionarnem gibanju.«

»Louis Adamič je najbistrejša glava v Ameriki,« nadaljuje vrli župnik Trunk, »on ni komunist, ampak bistvo partizanstva je zadel in pravilno

pojmuje revolucijo, novo revolucijo partizanstva.« Trunk je Adamiču poslal še posebej pismo, v katerem mu je iskreno izpovedal vse svoje priznanje.

Po senzacionalnih in vznemirljivih odkritjih v članku »Ali so ZDA v nevarnosti, da postanejo katoliške?« konec leta 1944 se je v hrupu ameriškega katoliškega tiska znova oglasil tudi župnik Trunk, sedaj z drugačnim, pa še vedno zanimivim tonom:

»Na sodni dan se bodo tisoči zahvaljevali Adamiču: nagi smo bili in Adamič nam je preskrbel hlač in jank, bosí smo zmrzovali, pa nas je obul, lačni smo bili, pa je poskrbel za župo iz Amerike (o »šnití kruha« ni bilo torej res, op. I. P.), mrzlica nas je tresla, pa je nam poslal zdravil in lesene noge smo dobili, ko smo postali kruljavi... Ampak na tisti dan pride na dan vse in tudi to bo odkrito, da je Adamič v zadnjem času zašel med najbolj zagrizene protestante, ki že 400 let besno napadajo — Vatikan... Anti-Clerical v politiki sem prav precej že od nekdanj tudi jaz — Hospodí, pomiluj — ampak Anti-Catholic, ne, to je vse drugo in vse bolj važna roba« (Pšenica in Ljulika, Amer. dom., 15. dec. 1944.).

Dobri stari župnik seveda ni razumel, da je Adamiču bore malo mar zgodovinske ločine protestantizma ali katolištva, marveč da mu gre le za to, ali si bo Amerika ubranila ogroženo svobodo mišljenja, na katero je tako ponosna, ali pa bo morala popusti, da ji škof Nolla nadene uzde svoje cenzure.

HABSBURŠKO STRAŠILO

Antiklerikalni župnik Trunk ni osamljen pojav, rajši nekaj značilno ameriškega, tudi za naše rojake. »Jaz sem Trunkovega mnenja, raje komunizem, kakor sužnost Nemcem,« je že 24. novembra 1942 pisal frančiškanski redovnik Kazimir Zakrajšek znanemu rojaku Grdini. »Rekel sem že večim, da me bo morda stalo glavo.«

»Vsi diplomatje in vse vlade v Evropi so se izkazale, da so popolnoma nezmožne voditi dalje usodo narodov«, nadaljuje pater Zakrajšek svoje pismo. »To so sami sleparji, propalice, pijanci in vlačugarji, ki se vlačijo po mestih in pijo in bankete prirejajo sami sebi in to za žulje ubogih narodov. Pa kam so vso Evropo zavedli? Proč z njimi! Ljudstvo naj pride samo in naj vzame svojo usodo v roke. Tako pa danes uči komunizem. Nisem komunist, sovražim pa diplomate in vlade. O jugoslovanski mi je rekel dr. Masaryk, da je videl že veliko sleparjev, pa tako velikih, kakor so jugoslovanski diplomatje in politiki in vsi, ki so na vladi, še ni videl.«

Ljubljanskega patra Kazimira Zakrajška je v marcu 1941, ko smo že vsi pričakovali vojno, poslal kanonik dr. Lambert Ehrlich v Združene države z načrtom, kako razbiti Jugoslavijo in obnoviti katoliško avstrijsko monarhijo, ki naj bi ji pripadli tudi Slovenci. Pa se je Zakrajšek svojega poslanstva kmalu sramoval. Njegovi duhovni sobratje, slovenski frančiškani v Lemontu, so se namreč zgrozili nad izdajalskimi klerikalci v domovini in jim že 17. aprila 1942 v svojem glasilu »Ave Marija« napisali »deset zapovedi za Slovence«... Šestič: Ne prešuštvuj z Germanijo in Italijo in vsemi sovražnimi tujci... Proč z vsem, kar je njihovega.« — Sedmič: »Ne kradi z Nemcem in Italijanom slovenske svetinje... Tat in ropar je vsak, kdor našim sovražnikom žakelj drži.« — Osmič: »Ne pričaj po krivem zoper svojo domovino, njene sinove in njene hčere.«

V petek, 15. januarja 1943, so se v hotelu Willard v Washingtonu sestali Louis Adamič kot častni predsednik naprednega Slovensko ameriškega narodnega sveta SANS, tajnik iste organizacije pater Kazimir Zakrajšek in predsednik Slovenskega narodnega podpornega društva Vincent Cainkar. Čakali so, da jih bo kot odposlanca ameriških Slovencev sprejel v Beli hiši državni podsekretar Summer Welles. Zakrajšek je medtem v hotelu ves zmeden poročal o novicah, ki so iz stare domovine prišle po Snojevem kanalu, češ da so »zle komuniste, evil Communists«, tam zamenjali »mladi Slovenci«, ki da so od Italijanov sprejeli orožje, s katerim sedaj stražijo slovenske vasi. Menil je, naj bi tisto sramoto o italijanskem orožju podsekretarju S. Wellesu rajši zamolčali.

Cainkar je razburjen vstal, Adamič pa je »s povzdignjenim in ostrim glasom« vzkliknil, da je prav o okupatorjevem orožju najpomembnejše; ne, o tem v Beli hiši ne bodo molčali.

Zakrajšek stvari o »zlih« in »dobrih komunistih« najbrž ni niti razumel. O vsem dobro obveščeni Adamič pa je vedel tudi to, da je liberalni voditelj dr. Albert Kramar že spomladi ali poleti preteklo leto 1942 poslal prek Švice dr. Mihi Kreku v London predlog, naj bi Krekovi klerikalci in Kramarjevi liberalni privrženci skupaj prosili Italijane za orožje, da bi okupatorju pomagali uničiti partizane. Ko so trije slovenski delegati nesoglasje tako razčistili, je pater Kazimir ves srečen odkrito dokazoval, da ni noben »italijanski in vatikanski agent, da nima rogov in kopit«, in je odtlej odločno krenil na levo.

Še isti dan je državni podsekretar Summer Welles Adamiča, Cainkarja in Zakrajška sprejel. Obljubil jim je med drugim tudi, da bo Bela hiša s posebno uradno izjavo podprla ameriške Slovence v njihovem boju proti propagandi vodilnega italijanskega politika v emigraciji grofa Sforze (ki je bil v poznejši Badoglievi rimski vladi zunanji minister) in proti naklepom Otona Habsburškega, Slovence pa bodo po vojni bolje upoštevali, kot so jih po prvi.

O »habsburškem strašilu« ni bilo govora po naključju. Louis Adamič je prav ocenil vso nevarnost klerikalne veleizdajniške zarote proti Jugoslaviji, načrte namreč, ki jih je iz ljubljanske škofije prinesel pater Kazimir Zakrajšek. Tudi ni naključje, da jih je koval dr. Lambert Ehrlich, fanatični učenec Antona Mahničja, ki je narodnostno načelo razglasil za hudičevo iznajdbo, in v skladu s tem tudi Ehrlich sam brez sramu po vdoru sovražnika izjavljaj, da je narodnost s teološkega stališča še vedno dvomljiva moralna vrednota.

Ne bomo dosti tvegali, če trdimo, da je bil Ehrlichov načrt namenjen v Ameriki Otonu Habsburškemu. V nestrpnem pričakovanju, da se vrne na prestol, je prestolonaslednik že leta 1942 ustanovil »odbor za avstrijsko legijo« in se mu sam izvolil za predsednika. Jugoslovanski informativni center v New Yorku je v svojem biltenu št. 157 od 24. novembra 1942 poročal, da je pred tremi dnevi državni sekretar Stimson odredil ustanovitev avstrijske legije, ki naj bi skupaj z zavezniškimi armadami vdrla prek Balkana v Avstrijo in jo pomagala skupaj s širšim srednjeevropskim ozemljem (!) osvoboditi izpod nacističnega jarma. Ob tej priložnosti je Habsburžan govoril o desetih milijonih Avstrijcev v Združenih državah, pri čemer je pod svojo »apostolsko krono« preštel poleg resničnih Avstrijcev tudi vse priseljence iz nekdanjih habsburških dežel, Poljake, Čehe, Slovake, Slo-

vence, Hrvate, Srbe, Madžare, Romune in celo Italijane. Ob svojem rojstnem dnevu pa je Oto na slovesnem banketu v nekem newyorškem hotelu izbranim ostarelim monarhistom v staromodnih frakih in cilindrih prebral svoja pisma gospodu Stimsonu in njegove odgovore. Dvakrat so tudi zaigrali avstrijsko himno. Med desetimi milijoni ameriških »Avstrijcev« pa Habsburžan ni našel prostovoljcev, ki bi bili želeli v vrstah njegove legije vrniti se v habsburško »ječo narodov«, iz katere so se njihovi očetje s tolikšnimi napori in tveganji komaj rešili.

Tudi v Ljubljani sta se od nekdanjih Ehrlichovih avstromonarhistov na velikem, tridnevem duhovniškem zborovanju v avgustu 1944 med »nejevoljnim mrmranjem večine«, kot pravi poročilo neke priče, zavzela za vrnitev Slovencev pod Habsburžane le še dva, kranjski dekan Matija Škrbec in škof Rožman. »Kdor je katoličan, bo iskal katoliške narode, sicer je največji izdajalec in materialist,« je monsignor Škrbec prepričeval tristo duhovnikov, »zato je najbolje, da se duhovščina zavzame za katoliški blok srednjeevropskih držav, v katerega bi prišle: Avstrija, Bavarska, del Italije, Slovenija in eventualno tudi Madžarska«. Nova država naj bi bila monarhija, »ker ima že primerno katoliško dinastijo Habsburžanov«.

V podporo monsignoru Škrbcu je škof posvaril angloameriške simpatizerje, rekoč: »Ne pričakujmo od tam ničesar. Ne pozabite, da so Angleži prostožidarji, da je angleški kralj predsednik prostožidarske lože in da so Angleži protestanti. Isto velja za Amerikance. S te strani nam ne bo prišlo rešenje. Samo Judje bodo laže delali.«

Oba avstromonarhista, dekan in škof, sta čez leto dni okusila, kako grenak je zarečen kruh. Matija Škrbec je v Ameriki zaman hujskal farane svetega Vida v Clevelandu, naj preženejo svojega priljubljenega, starega župnika monsignora Jerneja Ponikvarja in vzamejo v farovž rajši njega, Škrbca. Med petstotimi verniki pa je nabral komaj petdeset podpisov in se moral umakniti pred razjarjenimi farani.

Škof Rožman je po begu z Nemci v Vatikanu čakal na avdienco pri papežu, vendar ga Pij XII. zaradi obtožbe vojnega hudodelstva ni mogel sprejeti in mu ni mogel pomagati niti pomočnik »črnega papeža«, jezuitski asistent za slovanske dežele in posebej Jugoslavijo — Prešeren. Škof se je zatekel v Ameriko, pred katero je leto poprej svaril druge, in so tam usmiljeni ljudje zanj zbirali miloščino.

Pa saj tudi Avstrijci niso marali vrnitve Habsburžana niti niso pokazali nobene volje, da bi s kakšno »avstrijsko legijo« ali drugače pomagali zavezniškim armadam osvoboditi svojo domovino. V Avstriji so se proti nacistom bojevali samo Slovenci.

(Konec prihodnjič)

tudi pri samem bistvu in dilemi prevajanja Céline, avtorja, ki smo si ga spododili za naslovni citat in ki je kot izhodišče intoniral tole naše razmišljanje. Ne nazadnje sodi avtor *Potovanja na konec noči* med tiste ustvarjalce, ki »nalahno prelomijo palico, da bi bila le-ta v vodi videti ravna«, in prav s to Platonovo metaforo o resnici je Céline sam rad opisoval bistvo svoje literature ali kar literature nasploh. Ob vsem tem — ob vprašanjih nedolžnega pisanja, nevtralnega prevajanja in kompenzacije — se nam bolj kot kdaj prej postavlja vprašanje: Je mar prevajalec tudi dolžan »lomiti palico?«

DOKUMENTI

Preludij Adamičeve tragedije

(Nadaljevanje in konec)

DVA LITERARNA USPEHA IN NAPAD REPUBLIKANCEV

Ivo
Pirkovič

V letu 1943 je doživel Louis Adamič dva velika literarna in politična uspeha: izid knjige *My Native Land* (Moja rodna dežela) pri založbi Harper & Brothers in ponatis knjige *The Native's Return* (Rojakova vrnitev) iz leta 1934 na stroške vojnega ministrstva.

My Native Land je zbudila po vsej Ameriki nenavadno živahno zanimanje za Adamiča in za jugoslovanski osvobodilni boj, saj je za vselej opravila z bajko o narodnem junaku Mihajloviću. Postala je »best seller«. *New York World Telegram* je 3. nov. 1943 prinesel oceno, v kateri je Harry Hansen zapisal: »Adamič je človek precej neposredne vrste. Kadar hoče zvedeti o čem resnico, gre v glavni stan, govori z vsemi, ki jih more najti, in si izoblikuje svoje lastno mišljenje. V knjigi *My Native Land* razlaga danes s svojo brezkompromisno neposrednostjo in brezmejno potrpežljivostjo grenko, krvavo državljansko vojno . . . Bravec se bo seznanil s pogledi, ki so čisto nasprotni pričevanju Ruth Mitchellove v njeni knjigi »*The Serbs choose War*«. — V anketi dnevnika *New York Herald Tribune* z dne 5. dec. 1943 je Robert St. John postavil Adamičevo novo knjigo na prvo mesto svoje priljubljene knjižne police. — Publicist L. Patteson iz Mehike je 27. maja pisal Adamiču: »Ko sem prebral *My Native Land*, sem želel, da bi bili vi predsednik Združenih držav.« — John B. Huges, radijski komentator družbe *Mutual Broadcasting System*, je svoje obširno poročilo o knjigi končal z željo, naj jo prebero, pa če so še tako zaposleni, tudi Churchill, Roosevelt, Wendell Willkie, Thomas Dewey, Cordell Hull, pa tudi Anthony Eden in vsi drugi politični prvaki, ki bodo imeli veliko besedo o prihodnosti sveta. — Priložnost pa so izkoristili tudi Adamičevi stari sovražniki, kot je bil N. R. Howard od *Cleveland Newsa* in drugi, za katerimi je bila zlovešča senca poslanika Konstantina Fotića ali kraljevi jugoslovanski informacijski center na Peti aveniji v New Yorku.

V prvi polovici decembra 1943 so ameriški listi poročali, da je Pentagon ponatisnil za svoje vojake na bojiščih Adamičevo knjigo »*Native's Return*«

(Rojakova vrnitev), ki je bila l. 1934 med velikimi književnimi uspehi (big seller) in je še isto leto izšla tudi v švedskem prevodu. Sedaj so jo ponatisnili v 50.000 izvodih in jo razdelili vojakom v Evropi in mornarjem.

Knjige za ameriške vojake med vojno je odbiral poseben svet, sestavljen iz stotih predstavnikov ameriških založb. Vsak mesec so jih izdali trideset na državne stroške. Adamičeva, ki jo je založniški svet uvrstil na seznam B, je razburila nestrpne republikance. Dolžili so jo, da napoveduje in zagovarja levičarsko prihodnost Združenih držav. Zahtevali so preiskavo in jo zaupali republikanskemu kongresniku Georgeu A. Donderu. Mož je — že zavoljo sumljivega naslova — prebral tudi Adamičevo knjigo *Dynamite* iz leta 1931 in našel dokaz pisateljevega komunizma v odlomku: »Zgodba, ki jo tu pripovedujem, je, kot jo gledam sam, kritika vaše ameriške kapitalistično demokratske civilizacije; to je najostrejša kritika, ki jo, kot se mi zdi, sploh more človek napisati . . . Amerika je na razpotju. Na desno ali na levo? . . . Morda pa bo šla na levo, zakaj v svojem pravem bistvu je levičarska in revolucionarna dežela.«

Še nevarnejše nauke je našel Dondero v knjigi »*Native's Return*«, iz katere je prebral kongresu:

»Amerika bo morala kreniti na levo. Na levo bo šla tudi zato, ker so Američani — tako kot Slovani — bistveno konstruktivno ljudstvo prihodnosti . . . Sedaj vidim, da je rešitev jugoslovanskega ljudstva in drugih zaostalih malih narodov v tem delu sveta jasno in neizogibno v smeri Rusije. Strmoglavitni bodo morali svoje sedanje zatiralske vladarje, ustvariti balkansko ali vzhodnoevropsko federacijo kolektivističnih narodnih republik ter se na kakšen medsebojno zadovoljiv način priključiti ZSSR« (Chicago Daily Tribune, 10. dec. 1943).

Republikanec Dondero se je zbal za moralo ameriškega vojaka, ki ga po Donderovem mnenju čaka naloga, da osvobodi in zasede Jugoslavijo. Zbal se je, da ne dobi vojak v roke take »subverzivne literature, ki so mu jo poslali, da bi mu uničili njegovo vero in zaupanje v stvar, za katero se bojuje.« Bilo pa je prepozno: knjiga je bila že čez morje.

Če bi se našel hudobnež in Dondera vprašal, za kakšno vojakovo vero se boji, bi republikanca spravil v nemajhno zadrego. Morda bi kongresnik radovednežu odgovoril: vero v stari svet, vero v to, kar vojak že ima. Toda Churchill in Roosevelt sta dobro vedela, da je taka vera prešibka, da bi šli njihovi vojaki zanj na bojišče. Zato je angleška vlada naročila in tudi Amerika prevzela »močnejšo vero« za vojaka, znameniti Beveridgeov načrt socialne reforme, ki naj bi odpravila klasični Smithov socialni liberalizem. Beveridgevega uradnega levičarstva se Adamičev kongresni kritik ni ustrašil, saj ni bilo treba posebne bistrumnosti, da gre samo za varljivo moralno vabo vojaku na bojišču.

G. J. Donderu je predstavnik knjižnega odseka v oddelku za vojno službo ameriške armade polkovnik Ray L. Troutman uradno kratko odgovoril, da so Adamičevo knjigo splošno šteli za najboljše moderno delo o Jugoslaviji.

Adamiča je na potovanju po Srednjem zahodu zatekla novica, da je Washington Evening Star objavil na prvi strani ostro kritiko njegove knjige. Listu je poslal brzojavko, ki je izšla 13. decembra. V njej je naš rojak zapisal: »Zdi se, da spravlja Fotić na noge vse ameriške reakcionarne sile, ki

stoje za njim. Predstavnik George A. Dondero iz Royal Oaka v Michiganu, ki je v kongresu raztrgal mojo knjigo, je samo eden od njegovih pajdašev.«

»Morda vas bo zanimalo,« pravi Adamič v svoji brzojavki dalje, »da mi je zadnji mesec pisal vrhovni sodnik Stone in dejal, da je bral Native's Return z »zadoščenjem in veseljem«. Mislim, da je napravila ta izjava vrhovnega sodnika Stona v očeh vašega pisca (imena nisem mogel ugotoviti, op. I. P.) in ljudi, kot sta Dondero in Fotić, za komunističnega simpatizerja.«

»Lahko povem,« nadaljuje Adamič, »da ne meri umazana gonja toliko na knjigo »The Native's Return«, ki je izšla približno pred desetimi leti, kot na mojo zadnjo knjigo »My Native Land«. V njej namreč opisujem proces, kako se jugoslovanski narodi postopoma ne osvobajajo le nacistov, ampak tudi ljudi, kot je Fotić in vsa pokvarjena predvojna družba, ki je vladala Jugoslaviji, obenem s Fotićem, bratrancem Milana Nedića, ki je Hitlerjev kvising v Beogradu in ki ga je Fotić nekoč poskusil napraviti za srbskega Petaina.«

Vsa republikansko četniška gonja je bila ovadba, ki je na Louisa Adamiča opozorila Diesov, poznejši Mac Carthyjev odbor za preiskovanje neameriške dejavnosti. Ta zlovešča organizacija, ki so jo pozneje imenovali »lovce na čarovnice«, se je podvzela in odkrila, da je Adamič bil ali je še vedno član številnih organizacij, ki jih »nadzorujejo komunisti«, kot so združenja: Ameriški prijatelji španske demokracije, Koordinacijski odbor za odpravo blokade, Narodni odbor za obrambo političnih jetnikov, Narodni odbor za človeške pravice, Nestrankarski odbor za ponovno izvolitev kongresnika Vita Marcantonia (sindikalni voditelj, op. I. P.), Kongres ameriških pisateljev, Konferenca za vseameriško demokracijo, Obiskovanje filmov za demokracijo, Narodni odbor za primer nenadne nevarnosti.

Dvanajst slovanskih narodov je v prostozidarskem templju v Detroitu ustanovilo 7. decembra 1941 Slovanski kongres. Ne brez Adamiča. Na proslavi druge obletnice v tehniški visoki šoli Cass v Detroitu je bil v nedeljo, 12. decembra 1943, glavni govornik Louis Adamič. Na Donderove očitke in obtožbe Diesovih »lovcev na čarovnice«, ki so že povsod vohali za »neameriško dejavnostjo«, je odgovoril: »Sem Amerikanec. Večina mojih knjig govori o Ameriki. Ljubim to deželo, kot vem zagotovo, da jo ljubite vi vsi. V mnogih pogledih je najboljša dežela na svetu.« Neustrašeno je napadel četnico Ruth Mitchell in njene pajdaše. Ruthine ameriške govore, je opozoril Adamič, oddaja tudi nacistični radio na Balkanu. Ko pa je omenil »jugoslovanskega patetičnega malega kralja«, so se dvignili četniški razgrajči, ki jih je poslala mihajlovičevska Srbska nacionalna federacija. Red je naredila šele policija (The Detroit News, 13. dec. 1943). Brez strahu pred javnimi obtožbami komunizma je Adamič štirinajst dni pozneje napisal za newyorški komunistični Daily Worker članek »Lekcije o Jugoslaviji« z deli svojega govora v detroitskem prostozidarskem templju.

Prav tiste dni je bila desetletnica zloglasnega nacističnega procesa proti Georgiju Dimitrovu v Leipzigu. Newyorški Daily Worker je prinesel fotografije sedmih ameriških »velikih protifašističnih borcev«. S Fastom Howardom in črnskim pevcem Paulom Robesonom je prišel mednje tudi Louisa Adamiča. Generalni sekretar KPA Earl Browder pa je, po poročilu New York Timesa 23. decembra 1943, sklical dan poprej komuniste, naprednjake in demokrate, da bi »se združili v enotno fronto na podlagi politike, ki jo je

začrtal Georgij Dimitrov«. Zopet je govoril Adamič, kot je imel prvo besedo že tudi v nedeljo, 14. novembra, v clevelandskem Public Music Hallu, ko je društvo Ameriško-ruskega prijateljstva slavilo deseto obletnico, kar so ZDA navezale z Rusi diplomatske odnose.

NOV NAPAD »LOVCEV NA ČAROVNICE«

V marcu 1944 je bilo 78. zasedanje ameriškega kongresa. Na drugi seji (13. marca) je član kongresnega »odbora za preiskovanje neameriške dejavnosti« republikanec Fred E. Busbey iz Illinoisa nenadoma znova napadel Louisa Adamiča. Najbrž zato, ker je Donderov napad izpodletel in ker se je medtem nabralo novega obtožnega gradiva. Busbey je kongres zaničljivo opozoril »na dejavnost nekega Louisa Adamiča, po rodu Jugoslovana, ki se je odkrito hvalil s svojimi dobrimi zvezami in vplivom v uradu za vojne informacije (OWI), uradu za strateške službe (OSS) in celo v zunanjem ministrstvu«. Kongresnik je znova prebral odlomke, ki jih je bil iz knjig *Dynamite* in *The Native's Return* nabral že Dondero, in dejal: »Mister Adamič ima rekord s številom članstva v tehle organizacijah komunistične fronte, ki nesporno kažejo, kje so njegove resnične simpatije in zvestoba.« Tu je govornik prebral znani Donderov spisek Adamičevega številnega članstva, ki se je medtem razširil še na Odbor ameriških umetnikov in pisateljev, Film za demokracijo, Mednarodno združenje za rešitev otrok (29. avgusta 1944 dobi Adamič kot član sveta nalogo, naj razširi to združenje v mednarodno organizacijo, ki je pomagala tudi Jugoslaviji); po naročnini na glasilo *Flight Magazin* pa je kongresni poročevalec sklepal, da je pristopil Adamič tudi k Ameriški zvezi za mir in demokracijo. Velik del teh organizacij je že državni pravdnik označil za subverzivne.

Mogoče je goreči republikanec iz Illinoisa kljub vsej prizadevnosti še kaj pozabil, kot, postavim, Združeni odbor južnih Slovanov pod Adamičevim predsedstvom in Slovensko-ameriški narodni svet SANS, ki mu je Adamič od ustanovitve 6. decembra 1942 častno predsedoval. SANS je bil povezan z vse-ameriškim Slovanskim kongresom in organizacijami osvobodilnih gibanj raznih narodov. Ni pa Busbey pozabil kongres opozoriti na govor, ki ga je imel Adamič z generalnim sekretarjem KPA Browderjem pred božičem v newyorškem Carnegie Hallu v čast nekdanjega načelnika komunistične Internacionalne Georgija Dimitrova. »Adamič ni registriran kot tuj agent,« je z obžalovanjem končal tožnik, »kar bi po mojem mnenju moral biti«.

Ne pozabimo, da je za Busbeyjevim kongresnim odborom Hooverjeva državna tajna policija FBI.

Adamiču ni bilo treba dolgo čakati na pojasnilo, odkod nove salve preganjanja. Maxim Lieber, ki je skrbel za prodajo njegovih knjig, mu je 11. maja pisal, kako ga je pravkar obiskal preiskovalec vojnega ministrstva, da bi o našem rojaku kaj izvohal. Lieber je mogel iz agenta izvelci samo to, da je Adamič obtožen komunizma in da ima mnogo sovražnikov, zlasti četnico Ruth Mitchellovo in poslanika Konstantina Fotića. Torej vedno isti zloveški imeni, ki se skrivata za tujimi hrbti.

Preiskovalec vojnega ministrstva je svoje skromne izsledke priložil k sijajnemu poročilu (glowing report), ki ga je dal armadi o Adamiču Mc

Williams že 24. marca, in je oboje spravil v arhive Pentagonovih opravljenih zadev.

New York Times je 16. marca posvetil Busbeyjevi obtožnici uvodnik. Trinajst dni pozneje je Adamič v istem listu odgovoril (Let's Adamic Speak), da ne mara zase nobenih političnih označb; bori se le za splošno blaginjo doma in po svetu. »Sem z vsakomer, ki dela in kolikor dela za tak cilj, ne glede na to, kakšno ime si je za delo izbral, bodisi že označbo republikanca, demokrata, agrarca, socialista ali komunista.«

Louis Adamič se tudi tokrat ni dal prestrašiti. Zdi se, da ga je prav novi napad spodbudil k še pogumnejšim naporom, javnim govorom, pisanju član- kov in delu v organizacijah. Že nekaj dni poprej je obiskal newyorškega žu- pana La Guardio, po rodu Italijana, ki je nato 12. marca v svojem rednem tedenskem govoru po radiu zahteval, naj po zgledu Velike Britanije tudi Amerika sodeluje s Titom (New York Times, 13. marca 1943). Takoj po govoru se je Adamič v družbi violinista Zlatka Balokovića, Save Kosanovića iz newyorškega »Jugocentra« in še nekaterih drugih delegatov Združenega odbora južnih Slovanov znova sestal z La Guardio. Italijan je imenoval Tita »velikega moža« in dodal: »Ko bo vojne konec, ne smemo pozabiti, kdo se je bojeval.« La Guardia je bil zelo vpliven demokrat, ki je imel zgodovinsko vlogo v ameriški politiki do Italije.

Daily Worker je 23. marca poročal, da je Adamič v univerzitetnem mestu Gary govoril 35 tisoč poslušalcem, ki so se zbrali v Memorial Auditoriumu. Zahteval je, naj ameriška vlada prizna AVNOJ. Svoje sovražnike in preganjalce: Konstantina Fotića, Roberta Mc Cormicka od Chicago Tribune, Williama Randolpha Hearsta, znanega patra Coughlina in Geralda L. K. Smitha je imenoval profašiste. Adamič je pač začel razumevati, da ne gre več samo za to, da premagamo Hitlerja, ampak da je treba bacil svetovnega zla fašizma neusmiljeno uničevati povsod, naj se pokaže kjer koli in v kakršni koli posebni obliki. Nekaj dni pozneje je govoril tudi v Kansas Cityju, v avgustu pa v Mednarodni ženski zvezi za mir in svobodo.

Domači ameriški fašizem se je že dolgo izživljal v rasistični mržnji proti nižji kasti črnskih sužnjev. Skoraj sto let so to nevarno in pogubno sovraštvo netile zakrinkane nočne pošasti, ki so v dolgih belih haljah s kapucami in znamenji gorečih križev strahovale in ubijale nedolžne žrtve. V zadnjih 60-ih letih so linčali skoraj pet tisoč ljudi. Med vojno je postajalo to divjanje vzne- mirljivo zlasti poleti 1942, ko so se začeli krvavi izbruhi v Detroitu, Los Angelesu, New Yorku in drugod. Mnoga mesta so sama organizirala obrambo. Ne samo mesta. V marcu 1943 je 75 vodilnih ameriških strokovnjakov dva dni v Chicagu razpravljalo o novi nevarnosti in nato ustanovilo Infor- macijski urad za rasistična vprašanja, Information on Race Problems (PM, 23. marca 1943). Med ustanovitelji je kajpada zopet naš Adamič, ki ga ne pogrješamo na nobenih naprednih barikadah, na katerih se je odločala zgodo- vinska usoda stare domovine, Amerike ali sveta ali je šlo sploh za obrambo človekovih pravic.

Niso se še polegli glasovi o protirasističnem zborovanju v Chicagu, že je ustanavljal Adamič z naprednimi zavezniki Odbor za demokratično zunanjo politiko, Committee for a Democratic Foreign Policy. V njegovem imenu je 50 najvplivnejših Američanov z Adamičem poslalo predsedniku Rooseveltu odprto pismo, v katerem so ga opozorili, »da je bil prenos upravne oblasti

na italijanskega kralja in maršala Badoglia ob pomoči Velike Britanije in Združenih držav preračunan na to, da dovolijo fašizmu dragocen oddih«. Pismo zahteva, naj se predsednik potrudi za izpolnitev zavezniške obljube, da bodo v Italiji odpravili monarhijo in italijanskim demokratom dopustili, da si ustanove začasno vlado, ki naj poišče rešitev; saj ni Amerika prav nič naklonjena monarhiji v Italiji ali v kateri koli drugi deželi (Observer Dispatch, 28. marca 1944). Zanimivo je, da najdemo med podpisniki pisma samo eno italijansko ime — Luigija Antoninija, podpredsednika Mednarodnega združenja izdelovalcev ženskih oblačil. Kje je vsaj duhoviti zgodovinar in strupeni sovražnik fašizma ter savojske hiše Gaetano Salvemini, ki sicer tako neusmiljeno biča italijanski pohlep po naši zemlji.

Strmoglavljenje italijanske monarhije, k čemur je tudi Adamič prispeval svoj delež, je imelo velik politični pomen za vstajajočo novo Jugoslavijo.

Tedaj se je zgodilo nekaj povsem nepričakovanega: pod bremenom silnih fizičnih in duševnih naporov se je Louis Adamič že dolgo podnevi zatekal k zavratnemu benzedrinu, ponoči pa se z varljivimi uspavalnimi sredstvi nasilno mamil k počitku. V prvi polovici aprila 1944 je doživel živčni zlom, ki mu je po zdravljenju v bolnišnici zapustil govorne motnje.

KORENINE ADAMIČEVE MOČI IN NERANLJIVOSTI

Tu sem dolžan pojasniti, odkod Adamiču neverjetne moralne moči in neustrašenost v njegovem boju z mogočnimi sovražniki ter družbo vplivnih mednarodnih bančnih zarotnikov. Kako je mogoče, da se je tako brez slehernega uspeha zaletaval vanj kongresni Odbor za preiskovanje neameriške dejavnosti, ki je vendar samo podružnica FBI? Odgovor je preprost: Adamič je imel že bogato književno žetev (prim. Jugosl. encikl.); do konca l. 1944 je izdajal lastno vplivno revijo War and Postwar, za njo pa T & T; pisal je v najuglednejše revije in liste ter govoril na zborovanjih in v radiu; kulturna Amerika ga je srečavala v odborih vseh vidnejših literarnih in političnih organizacij. Še vedno demokratična Rooseveltova Amerika je Adamiča prav razumela in ocenjevala, tudi na najvišjih mestih je imel povsod prijatelje in zaveznike.

Louis Adamič se je 29. decembra 1942 prvič sešel s podsekretarjem zunanjega ministrstva Summerjem Wellesom in ni teh zvez pozneje več pretrgal. Chicago Tribune z dne 10. dec. 1943 pravi, da je Adamič »pogost obiskovalec Bele hiše«. Bil je tudi obveščevalec in izvedenec urada za vojaške informacije (Office of War Information) in celo tesen prijatelj njegovega načelnika Elmerja Davisa. Tudi pravkar omenjena Chicago Tribune imenuje Adamiča »strokovnjaka OWI za Balkan«. Od njega dobi ta vojaška služba 26. aprila 1943 prve izčrpnije informacije o jugoslovanskem osvobodilnem gibanju in resnični vlogi četniškega glavarja Mihajlovića; nanj se OWI obrača z vprašanji o slovenskem in jugoslovanskem partizanstvu. Adamičev sovražnik N. R. Howard (nič v zvezi s prijateljem Fastom Howardom) piše 1. febr. 1944 v Cleveland News: »Kot strokovnjak za talilni lonček ameriških ljudstev je postal Adamič stalen svetovalec OWI in urada za strateške službe (Office of Strategic Services) generala Donavana in je dobil v vladnih krogih znaten vpliv v vprašanih rasnih manjšini... Adamič se je

sam pohvalil, da je poslal OWI iz Washingtona po radiu mnogo njegovih (Adamičevih namreč) ugotovitev v Jugoslavijo in Evropo.«

Za obletnico nacističnega genocidnega zločina v čeških Lidicah, ki so jih Nemci 4. junija 1943 z lažno obtožbo uničili in njene prebivalce pomorili, je OWI naročil pri Adamiču 150 besed za radijsko oddajo. Sam je govoril Jugoslovanom prek kratkovalovnih oddajnikov OWI. Omenim naj le značilno poslanico po osvoboditvi Beograda 23. oktobra, v kateri je dejal: »Želim, da bi vsi vi, borci in patrioti, vedeli, da navdaja mnoge izmed nas v Ameriki občutek ponižnosti, ko gledamo, na vaše vojaške in revolucionarne uspehe, da delimo z vami občutek zmagovalstva... Želim, da požene vaša zmaga, ki je tudi naša, v prihodnosti kali tistega cvetja, ki so si ga zaslužila hrabra ljudstva Jugoslavije.«

Ameriški urad za strateške službe OSS, ki je ustrezal angleškemu odseku za psihološko vojno PWB, je vodil Rooseveltov osebni prijatelj polkovnik Donavan. Spominjamo se ga iz leta 1941, ko je v Beogradu zaman poskušal preprečiti pristop izdajalske Cvetkovičeve vlade k nacističnemu trojnemu paktu in so mu nemški agenti na poti v Sofijo izmahnili potni list, izdan kajpada na izmišljeno ime. Govorice so mu v Beogradu pripisovale marsikaj. Pozneje se je utaboril v Carigradu, od koder je vodil tako imenovano evropsko »podtalno armado«. Njen magični znak »W« se je pojavljal 1941 tudi po naših zidovih, v Morsejevih znakih pa smo ga poslušali tudi iz zavezniških radijskih oddaj.

Adamič je bil zaupnik tudi Donovanovega OSS. N. R. Howard se je hudoval, da je z Adamičevo pomočjo postal nekdanji izdajatelj prokomunističnega lista Jugoslav American poročnik OSS Aleksander Vucenich zvezni oficir ameriških oblasti pri Titovih silah. »Čeprav ima OSS obsežen dosje o Vucenichevi prokomunistični dejavnosti,« je zapisal Howard, »je sedaj (1. febr. 1944) v Kairu, od koder pošilja v Washington poročila o položaju v Jugoslaviji.« Naši partizani v Južni Italiji in doma so Vucenicha dobro poznali. Pozneje je služil na Kitajskem. Spominjam se takratnih govoric v naših vojaških krogih v Italiji, da bo Kitajce seznanjal z našimi dragocenimi gverilskimi izkušnjami.

Adamič se je (2. avg. 1944) tudi sam ponudil, da gre kot član OSS v ameriško vojaško odposlanstvo v Jugoslavijo »rehabilitirat zapravljeni ameriški ugled«, kot je rekel, »toda le s pogojem, da Amerika spremeni svojo politiko do Jugoslavije.« Predstavnik OSS se mu je izgovoril, da niso politična organizacija, vendar so Adamiču že prej prizanesljivo namignili na njegovo »levičarstvo«. Adamič je privolil v tako označbo, toda samo tedaj, če jo razumejo tako, kot jo definira Oxfordski besednjak (Oxford Dictionary), ki pravi, da je levičar »tisti, ki je relativno liberalnih in demokratičnih nazorov«.

V oktobru 1941 je izšla znana Adamičeva knjiga Two-Way Passage. V njej je avtor spomnil Ameriko njenega dolga, da jo je stari svet nekoč evropeiziral in je zato sedaj dolžna, da se uničeni Evropi po vojni oddolži in ji pomaga. Misel je tako navdušila predsednika Roosevelta in njegovo ženo Eleanor, da sta sklenila z Adamičem in njegovimi idejami seznaniti Winstona Churchilla. Tako je prišlo 13. januarja 1942 do znanega sestanka v Beli hiši. Srečanje je Adamič l. 1946 opisal v posebni knjigi »Večerja v Beli hiši«. Opomba o angleški intervenciji jeseni l. 1944 v Grčiji (ki smo jo takrat v

Italiji vsi, tudi Montgomeryjevi vojaki, po pravici obsojali) je dala Churchillu povod za znano tožbo. Avtorja je stala dva tisoč dolarjev, ni pa oprala angleške sramote. Partizani, ki smo intervencijo doživeli v Južni Italiji, se spominjamo, kako so mnogi angleški vojaki osme armade dezertirali, da bi jih ne poslali zahrbtno streljat na zavezniške grške patriote. Angleži so v Grčiji takrat za vsako ceno poskušali preprečiti, da bi se Nemci ne vdali domačim osvobodilnim brigadam. Hoteli so sami osvoboditi Grke in si dobiti pravico, da ostanejo v deželi. Grdi račun (ki se je pozneje ponovil v Trstu) smo plačali Jugoslovani, ker so nam poslali na vrat še novih nemških divizij na umiku z Balkana, zakaj tudi Angleži jih niso hoteli v Grčiji napasti in razorožiti.

Pomembneje je bilo, da je zapustila knjiga *Two-Way Passage* globok vtis tudi guvernerju Urada za operacije pomoči in rehabilitacije v tujini K. H. Lehmanu, kot govori ohranjeno pismo od 26. januarja 1943. Adamič postane stalen Lehmanov svetovalec pri upravljanju Unrrre. Adamičeve biltene so razdeljevali in preučevali v Unrrinem središču za urjenje uradnikov na univerzi v Marylandu. Obsežno poglavje o Unrri v Jugoslaviji in Adamičevem deležu pa ne gre več v naš priložnostni okvir.

Ideje Adamičeve knjige *Two-Way Passage* so rodile kulturno in politično gibanje, ki se je združilo v organizacijo *World Peace ways*. Njen mednarodni odbor v New Yorku z Adamičem si je postavil nalogo, po zmagi ne le obnoviti razrušeno Evropo in preostali svet materialno, ampak tudi politično in kulturno. Adamič postaja misijonar, ki z ognjem svoje samonikle besede navdušuje množice za vizije boljšega in bolj človeškega sveta; prav kot nekoč genialni klateški pridigar Giordano Bruno s svojimi revolucionarnimi kozmološkimi vizijami, ki so s svojim ogrožanjem srednjega veka preveč prehitevale zaostajajoči čas, da bi nevarnega prekucuha trenutno lahko vodile kam drugam kot na grmado na rimskem *Campu dei Fiori*.

VELIKA ZMAGA

V pozni jeseni 1943 je prišlo v Londonu do majhne senzacije: 19. novembra je *Catholic Herald* dvignil hrup, da je postal britanski radio BBC »jugoslovanski partizanski glavni stan v Londonu«. K besedi »partizanski« je dostavil list v oklepaju označbo »komunistični«. List je ogorčen zapisal, da je BBC že 11. junija kljub cenzuri napadel Mihajlovića; ko pa je jugoslovanska begunska vlada zahtevala izvirno besedilo oddaje, ga »niso mogli najti«. *Catholic Herald* je zahteval preiskavo in debato v parlamentu, kjer naj vprašajo za pojasnilo ministra za informacije. Namesto razčiščenja pa se je stvar takoj še bolj zapletla.

Zavezniški poveljnik v Sredozemlju general Maitland Wilson je po radiu povedal, da so »določeni ljudje na nekaterih področjih zahodne Jugoslavije, zlasti v Dalmaciji, onečastili ime ‚četnik‘«. *Catholic Herald* je bil drugi v zadregi, sedaj bolj kot prvič. Izgovarjal se je, da Wilson ni omenil generala Mihajlovića, ki je vojni minister jugoslovanske izgnanske vlade, ampak le »neorganizirane četnike«; srbska beseda »četniki« pa da pomeni vsako neredno vojaško silo. Toda 8. decembra je minister Law v imenu angleške vlade v parlamentu izjavil: »Upošteva je dejansko stanje, dajemo par-

tizanskim silam več pomoči kot silam generala Mihajlovića iz preprostege vzroka, ker se partizanske sile veliko bolj upirajo Nemcem.« V BBC torej nikakor ni šlo za kako zaroto ali naključje. Napovedoval se je velik prevrat.

V začetku februarja 1944 se je pojavil v Londonu senzacionalen letak, ki je v srbohrvaškem jeziku silovito napadel jugoslovansko kraljevo vlado. Združeni odbor južnih Slovanov, ustanovljen že poleti 1943, je v njem ugotovil, da »se ni nikoli tako majhna skupina tako pregrešila proti svoji zemlji in svojemu narodu, kot se je jugoslovanska politična emigracija... Neka klika, sestavljena iz ljudi protiljudskih diktatorskih režimov, je sistematično delala za izigravanje ljudske volje, za netenje razdora in za pripravljanje obnove režima nasilja in korupcije... To, kar so delali dve leti in pol skrivaj, po ovinkih... to delajo od 8. avgusta 1943 javno kot uradni predstavniki Jugoslavije. Ti ljudje so v celoti sprejeli reakcionarni velikosrbski politični program, ki ga Nemci prek izdajalca Nedića vsiljujejo srbskemu narodu... Ti ljudje pomagajo v domovini Draži Mihajloviću... Načrtno klevetajo narodnoosvobodilno gibanje... odkrito se veselijo nemških uspehov... Udarila je zadnja ura za vse poštene Srbe, Hrvate in Slovence v tujini, da stopijo odkrito na stran narodnoosvobodilnega gibanja... Naj vsi, stari in mladi, na visokih položajih in na skromnih mestih, danes premislijo o svoji osebni odgovornosti pred sodiščem zgodovine.«

Odločni patriotični letak, datiran 3. februarja 1944 v Londonu, so v imenu Združenega odbora podpisali predsednik dr. Boris Furlan, ki je letak tudi napisal, dr. Rudolf Bičanić in Mihajlo Petrović. Udarec je bil namenjen stari gardi kraljevih jugoslovanskih politikov; z datumom 8. avgust 1943 pa so še posebej obtožili vladno Pašičevega zeta Božidarja Purića.

Novi politični val »mladih« je bil zajel že tudi Ameriko, ki je prav tako dobila v juliju 1943 svoj Združeni odbor južnoslovanskih Američanov. Predsednik Louis Adamić je v novi organizaciji združil več kot milijon južnih Slovanov v Ameriki. Kraljevega jugoslovanskega informacijskega centra ali kratko Jugocentra v New Yorku, v katerem so gospodarili Fotić, Šubašić, Jeftić, Snaj, se je s Furlanovo pomočjo polastil Sava Kosanović.

Kapetan Borislav Todorović, ki se je izdajal za odposlanca kraljeve vlade, sumili pa so ga, da je prišel iz Mihajlovićevega štaba, si je po Ameriki prizadeval, da bi rešil, kar se da, in da bi oživil zavrženi mit o junaku Mihajloviću. Na tiskovni konferenci v Fotićevem kraljevem poslaništvu v Washingtonu je tvezil o partizanski zaroti z Nemci; trdil je, da šteje Mihajlovićeva vojska 40 tisoč vojakov, da pa bi jih lahko mobilizirala 400 tisoč, če bi mu dali zavezniki orožja, medtem ko da štejejo partizani samo 20 do 25 tisoč mož (People's World, Kalif., 26. apr. 1944).

Julov trud. Sredi junija 1944 je moral Konstantin Fotić pospraviti svoje kovčke in zapustiti poslaniško službo. Neko zaupno poročilo iz Londona — zelo verjetno Bičanićevo — pravi: »Neki jugoslovanski uradnik je dejal, da je bila med poglavitnimi vzroki za odpoklic ambasadorja njegova zagrizena razprtija z (Združenim) jugoslovanskim odborom v ZD, ki mu je načeloval Louis Adamić.« Naš rojak je slavil veliko zmago.

Stvari pa vendarle ne smemo razumeti preveč naivno, čeprav je najbrž ne bomo nikoli docela pojasnili.

Angleži so se tako naglo odpovedali zloglasni družbi Gavrilović—West—Fotić—Mitchell in njihovim velikim neokolonizatorskim načrtom samo za-

radi vojaškega in političnega poraza Mihajlovičevega četništva. Na »podaljšani fronti« je slavil z nami zmago tudi Louis Adamič, ki je k političnemu boju v tujini, smemo reči, veliko prispeval. London si je sedaj na hitro poiskal novih zaveznikov; neomadeževane mlade namreč z dr. Borisom Furlanom, ki je z Mihaelom Padevom poleti 1944 pripravljaval posebno knjigo. Družbo britanskih bankirjev in ameriških businessmenov je zamenjal »možganski trust« starih prijateljev Jugoslavije in strokovnjakov za balkanska vprašanja: profesor Seton Watson, univerzitetni zgodovinar A. J. P. Taylor, radijski komentator za balkanske oddaje H. D. Harrison, Wekham, Stead. Zadostoval je Furlanov obisk pri prof. Taylorju, da je ta znani strokovnjak za zgodovino Srednje Evrope napisal najboljšo razpravo o upravičenosti Jugoslavije do Trsta (Trieste or Trst, *New Statesman and Nation*, 9. dec. 1944). Prevod razprave so se upale prinesiti v Italiji samo strokovne »Affari internazionali«, nekaj odlomkov pa še neapeljsko glasilo levičarskega razumništva L'Azione, za kar je doživelo po vsej državi hudo grajo.

Angleži se niso hoteli odpovedati vsemu. Jeseni 1944 sta si Churchill in Stalin v Moskvi razdelila jugoslovansko povojno gospodarstvo na pol. O novih angleških načrtih ne vemo nič. Mogoče jih je skrival srednje in vzhodno-evropski urad za planiranje, Central and Eastern European Planing Board, saj mu je predsedoval Sava Kosanović. Organizacija je bila povezana z mednarodnim uradom dela, ki je združeval Poljsko, Češko, Jugoslavijo in Grčijo. Združeni odbor južnih Slovanov je spomladi 1944 zahteval, naj mednarodni urad dela prizna začasno partizansko vlado — NKOJ. Vse to je dovolj sumljivo.

Nova politična struja »mladih« je pod rdečimi zvezdami služila tudi angleškemu interesom. Minister Snoj ni nikoli odkril, da mu je kradel dr. Boris Furlan v New Yorku za angleško obveščevalno službo pomembnejše listine, jih v Mestnem muzeju na Peti aveniji fotografiral in neopaženo vračal. Za plačilo si je muzej pridržal po en posnetek. Tudi Louis Adamič je z grozo odkril, da je dr. Furlan najel tudi njegovo politično tajnico iz Združenega odbora za vohunko. Stvar se je končala, kot je znano, po vojni v Ljubljani.

V SENCI VELIKEGA INKVIZITORJA

Adamičeva zgodba je dolga; predolga za priložnostno poročilo. V tem tesnem okviru o marsičem nisem mogel govoriti: niti o tem, kaj je ta naš veliki rojak vse storil za osvoboditev svoje stare domovine in si zaslužil v oktobru 1944 odlikovanje, ki mu ga je podelil AVNOJ; niti o tem, zakaj mu je Ameriški odbor za zaščito tujerodcev mesec poprej priznal letno nagrado, namenjeno državljanu, ki je minulo leto največ storil za program zmage; kaj še, da bi utegnil načeti veliko poglavje o njegovem literarnem delu, ki obsega štirinajst knjig in vsaj še toliko brošur, revije in nešteto člankov.

Po vojni je postala za Adamiča usodna njegova zadnja knjiga, ki ji je hotel dati naslov »Tito«, pa jo je pozneje prekrstil v »The Eagle and the Roots« (Orel in korenine). Napovedi njenega izida so se ustrašili po širokem svetu, na vzhodu in zahodu; enako namreč Kominform kot stari Adamičevi sovražniki na republikanskem krilu ameriškega kongresa, pa tudi razbiti in raztepeni četniki, po tujini tavajoči ustaši, kvislinski domobranci in zakrinski črnorokci, mračni zvarek nacističnega Gestapa v Mariboru. Grozili so

ženi Steli v Ameriki po telefonu, če mož ne neha iskati pričevanj po stari domovini. Od strahu je hudo zbolela. Adamiču so pretili s smrtjo, kot mi je povedal v Ljubljani, če ne opusti pisanja in se ne vrne v Združene države. Zanj so bili v skrbeh v Beogradu in Ljubljani. Boris Kraigher je menil, da bi bilo najbolje, da mu dajo oboroženega spremljevalca.

Spomladi 1950 je ameriški kongres dodelil odboru za preiskovanje ne-ameriške dejavnosti velike vsote denarja, da sestavi nekakšen Who's who subverzivnih elementov v ZDA. Tisk je sodil, da bodo registrirali več kot milijon državljanov. Adamič je menil, da mu bodo v imenikih, ki bodo vzeli okoli pet čevljev knjižne police, posvetili gotovo celo stran.

»Lovci na čarovnice« iz kongresnega odbora so sedaj tretjič napadli, tokrat pod zlovesčim fanatikom McCarthyjem. Adamič je 20. aprila 1950 pisal svojemu dobremu prijatelju Janku Roglju: »Obveščen sem bil, da neka katoliška skupina, ki sodeluje z republikanci, s senatorjem McCarthyjem iz Wisconsina, pripravlja načrte, da se bo dogodilo meni isto, kar poskušajo sedaj z Owen Lattimorjem, in da bom poklican na preiskavo ali nekaj podobnega v juniju ali juliju. Njih namen je, da prestrašijo založnike in knjižarne.«

McCarthyjev odbor je zaslišal nekega Cvetiča, ki je, kot pravi neko poročilo, »tako ročno sipal iz svoje malhe datume in imena, tako gladko molil zasliševalcem litanije, da ne bi bilo treba nobenega posebnega priznanja Ameriške domovine, da gre za agenta, ki ga je FBI vrinil.« Ameriška domovina je namreč izjavo četnika ali ustaša Cvetiča hitro pograbila in 20. junija 1950 zapisala: »Danes je Louis Adamič v komunistični pasji hišici. *To je kaj nevarna igra.*« Grožnjo so v članku podčrtali v uredništvu, kjer je našel streho pobegli kranjski dekan Matija Škrbec.

Poln vedrega zaupanja v svojo ameriško domovino je Adamič še v oktobru 1944 pisal maršalu Titu: »Tu želim povedati samo to, da verujem v Združene države.« Prevzet od grenkega razočaranja je sedaj uvidel, da bo treba na barikade za stare državljanske svetinje, zapisane v ameriški ustavi. S šestnajstimi najuglednejšimi ameriški pisatelji in kulturnimi publicisti je napisal »Poziv na obrambo ogrožene kulturne svobode v ZDA.« Toda kdo bi se v strahu pred velikim inkvizitorjem iz Wisconsina upal kaj takega natisniti? Pogumna sedemnajsterica je poziv 15. januarja 1951 objavila v New York Timesu kot reklamen oglas, za kar je po tarifi plačala osemsto dolarjev.

Toda krvniki so bili že v zasedi.

MILFORDSKA TRAGEDIJA

Louis Adamič je povedal, da ga je prišel na farmo v maju 1950 prvi resno posvariti zaradi pripravljanja nove knjige in odvrniti od namere neki agent Kominforma. Drugje beremo, da ga je prišel napast. Imena Adamič ni povedal. Napadli pa so s čisto druge strani štirje neznanci, ki so vdrli na Adamičev dom v Milfordu N. J. in govorili hrvaško. (Jezik ne pove seveda še ničesar, saj so na primer domobranski črnorokci pri svojih nočnih likvidacijah govorili ponavadi hrvaško.) Pregnal jih je pobiralec perila iz bližnje čistilnice. Adamič se je umaknil v Kalifornijo. Nevidne oči organiziranih

zarotnikov so ga spremljale. Na Manhattan Beachu sta ga dva krepka tujca, ki sta govorila »Adamič«, ne pa po ameriško »Edemik«, napadla in nezavestnega pustila ležati na plaži v prepričanju, da je mrtev. Ves otekel, s podplutbami in izbitimi zobmi je pisatelj pustil ženo pri njenem bratu, trgovcu s pohištvom v Kaliforniji, in zopet bežal. V hotelu Hollenden v Clevelandu ga je prijatelj Rogelj vprašal: »In če te najdejo kje mrtvega, kdo bo kriv tvoje smrti?« Adamič je odgovoril: »Moji sovražniki« (Janko Rogelj, Zadnji sestanek z Adamičem, New Era, 26. sept. 1951).

Nato si je Adamič pri prijateljih v New Yorku najel sobo. V Milford se je vsak teden dvakrat peljal po pošto. Toda 3. septembra 1951 je tam ostal. Proti jutru so sosedje opazili na njegovi farmi požar. Gasilci so našli pisatelja s prestreljeno glavo.

Novinarji so se zaman trudili, da bi uradno zvedeli kake podrobnosti o tem, kaj se je tisto noč zgodilo na Adamičevi farmi.

Zvezna policija FBI je takoj izjavila, da ni pristojna za preiskavo, lokalna pa je »začasno« sprejela mnenje okrajnega zdravnika dr. J. B. Fuhrmana, da je Louis Adamič »orožje verjetno sam sprožil«, in izjavo okrajnega tožilca H. T. Heisla: »Nič ne kaže na kaj drugega kot na samomor.« To je bilo vse, saj niso »začasne« izjave pozneje nikoli dopolnili s kakimi izsledki preiskave.

Znana dejstva govore drugače. Še največ bistvenega so povedali gasilci. Skopa dejstva in zaključki dovoljujejo zanesljivo rekonstrukcijo tragedije:

Najbrž izvira iz zdravniške ugotovitve trenutka Adamičeve smrti sklep, da so morilci vdrli v hišo 4. septembra 1951 pred drugo uro zjutraj. To je čas, ko računajo vsi napadalci z najlažjim presenečenjem in najmanjšim odporom. V spalnici v prvem nadstropju se je pisatelj močno branil. S hudim udarcem s topim predmetom po glavi so ga omamili, da so mu lahko puško mirno nastavili tesno na čelo, da je bila rana od smodnika osmojena kakor pri samomorilcih. Mrtvega so položili na pol sedečega na kavč in mu puško položili čez kolena.

Janko Rogelj je videl fotografijo. Poslal mi je sedem listov poročil, ki jih je pozneje objavil. Zapisal je: »Da, ubili so ga: mrtveci ne polagajo svojih pušk v naročje« (Janko N. Rogelj, Zadnji sestanek z Adamičem, New Era, 26. sept. 1951). Tudi glede rane na glavi je takoj opozoril, da si je Adamič ne bi mogel prizadeti sam in bi bilo tudi nesmiselno. Vladimir Dedijer pa v članku »Skrivnostna smrt Louisa Adamiča« omenja: »V Adamičevi glavi sta bili dve krogli iz karabinke« (Delo, Za konec tedna, 18. jan. 1969). Druge kroglice si samomorilec gotovo ne bi utegnil pognati v glavo.

Po umoru so napadalci po spalnici razsuli rokopis za novo knjigo, nato so namočili v nafti cunje in jih razmetali okoli mrtveca, po sosedni kuhinji in ostalih prostorih po hiši. In prav spalnico s truplom so gasilci rešili nedotaknjeno od ognja. Njihov poveljnik Walter Ellis je takoj ugotovil, da je bil ogenj podtaknjen, da bi uničil sledove zločina, in da je puška predolga za samomor s strelom v čelo (Janko Rogelj govori o desnem sencu).

Morilec se je s pločevinasto posodo nafte in cunjami mudilo iz goreče hiše čez cesto h garaži. V njej je stal nov avto znamke Nash. Adamičovo delovno sobo nad njo so premetali in jo oplenili, nato pa stavbo zopet s cunjami in nafto zažgali. Pogorela je do tal. Ogenj so sosedje opazili ob štirih in dvajset minut. Gasilci so pri garaži našli posodo z nafto, dokaz, da so zlo-

činci svoje delo končali tam, ko je bil pisatelj že mrtev. Živ bi utegnil klicati policijo.

Neki naš znani diplomat je doma zatrjeval — o čemer so ga prepričali v Ameriki — da je šlo za samomor zaradi finančnega poloma. Toda Adamič si je tik pred smrtjo kupil nov, drag avto, Vladimir Dedijer pa v omenjenem članku ugotavlja, da so petnajst let po Adamičevi smrti našli v ruševinah njegove hiše večjo vsoto denarja. Gotovo je šlo za petdeset tisoč dolarjev, ki jih je pisatelj dobil v dar ali kot posojilo, ko je čakal založniški honorar.

Janko Rogelj mi je nekoč pozneje povedal — s prošnjo, naj do njegove smrti o tem ne govorim in ne pišem — da se prestrašeni Adamičevi znanci in prijatelji niso upali na pogreb, govorili pa niso drugače kot s prstom na ustih. Razen Janka Roglja namreč, ki pa so ga s pokopališča odvedli policisti na postajo in ga zelo prepričevali, da gre za samomor in da ne sme govoriti o umoru. Vprašali so ga, po kateri poti se bo vračal domov. Odgovor si je izmislil. Zadnja leta svojega življenja je prišel preživljat v staro domovino, ker se ni več dobro počutil v Ameriki, kot je sam povedal.

Adamičeva tajnica je prišla dan po umoru tipkat zadnji dve poglavji, na kateri je založnik knjige v New Yorku čakal. Prišla je na pogorišče in morišče.

Vsi so se hudo pretreseni poklonili velikemu pokojniku, le katoliška Ameriška domovina ga je surovo umazala: »Zasvetil je kakor meteor na ameriškem literarnem nebu, pa prav tako tudi ugasnil v megli komunistične močvare, iz katere ni mogel najti več izhoda.«

V založbi Doubleday & Co v New Yorku so sedaj Adamičev tekst nasilno za tretjino skrajšali, morda ga tudi kaj popačili. Zaman sem iskal v njegovi knjigi tri strani, ki jih je bil pisatelj zavzet odmeril Svetemu satanu, Wolbangu, zaman brskal za mnogim gradivom, ki sva ga z avtorjem dneve in noči pripravljala in bi ne bil po volji Ameriški domovini.

Da sta besedilo rokopisa skrajšali Adamičeva žena Stella in tajnica Timothy Seldes »po smernicah, ki jih je sugeriral avtor ali pa jima je pamet narekovala, da bi tako ravnal sam pisec,« kot pravi pojasnilo v uvodu knjige, ni resnica. Adamič mi je dejal, da mu založnik ponuja takoj petdeset tisoč dolarjev (!), če izpusti iz rokopisa nekatere odstavke, da pa tega za nobeno ceno ne bo storil.

Vso prestrašeno in živčno strto avtorjevo ženo so nemudoma poslali v Francovo Španijo, kjer se ni bilo bati »subverzivnih elementov«, ki bi Stello utegnili nadlegovati z neprijetnimi vprašanji.

KDO JE ADAMIČ?

Za pravično oceno Louisa Adamiča bo treba izmeriti nekatere nove globine in širine, ki jih še nismo dovolj spoznali. Sam se je v *My Native Land* označil z besedami velikega rimskega stoika Seneke: »Nisem rojen za kakšno zakotje, ves svet je moja rojstna dežela.« Pojave v svetu in družbi je presemetljivo bistro presojal s svetovljanskimi merili.

Leta, ki so šla čez njegovo samotno, z divjimi zelmi prerastlo gomilo, dajejo njegovemu pisanju včasih resnobo oporo, včasih težo preroškega

vizionarstva, včasih izzvenevajo morda tudi v naivno zanesenjaštvo. »Po porazu hitlerizma bo druga svetovna vojna vredna svojega boja samo, če se bo dvajseto stoletje končalo kot ‚stoletje preprostega človeka‘,« je ves v strahu in temnih slutnjah za prihodnost sveta svaril človeštvo, »to pa se bo zgodilo samo, če bo konec posebnih privilegijev ne le v odnosu med človekom in človekom, ampak tudi med narodom in narodom. Če se to ne bo zgodilo, se bo druga svetovna vojna spremenila samo v cesarski boj in ji bo gotovo sledila nova.«

Louis Adamič je iz delavca na dnu človeškega mravljišča prerastel v svetovljanskega, genialnega samorastnika, strastnega organizatorja in sugestivnega govornika, ki s prepričevalno besedo osvaja množice. Ni komunist, saj ima celo o socializmu včasih naivno zmedene nazore. V njem kipi le brezmejno in neugnano koprnenje, iztrebiti s sveta vse zlo, vse, kar prizadeva človeku bolečino. Naš veliki in še malo znani rojak je nepopustljiv borec za nov svetovljanski humanizem, za stvar ‚preprostega človeka‘, ki naj po-tepta stare malike družbenih in narodnostnih privilegijev in postane gospodar stoletja. Je človek, za katerega tuj kulturni publicist meni, da bi moral biti predsednik Združenih držav, v Beli hiši pa da bi ga morali brati tudi Churchill, Eden in vsi, ki bodo krojili usodo sveta. Je fantast, ki ga prevzema strah pred znanstvenim zgodovinarjem, da mu s strogimi merili objektivnosti ne skrha političnega orožja. Je namreč človek, ki ga ni šola naučila z razumom krotiti domišljijo in mu zato tudi ni s prometejskimi vezmi vkovala njegove vulkanske življenjske neposrednosti. Je meteor na literarnem nebu in subverziven element, ki ga temne sile njegove lastne oboževane Amerike registrirajo s številko 33. Je po svoje brat genialnemu svetovljanskemu potepuhu Giordanu Brunu, pridigarju revolucionarnih kozmoloških vizij, ki so v svojem času in okolju tako hudo prehitile tok zgodovinskega razvoja, da so svojemu svetu postale nevarno subverzivne in zato vodile na grmado.